

(مقاله پژوهشی)

تحلیل مضمونی کنش‌های سیاسی حکمرانان در نهج البلاغه

حسین معین‌آبادی بیدگلی^{۱*}

تاریخ پذیرش: ۱۳۰۶/۰۶/۱۴۰۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۲۱

(از ص ۳۷ تا ۵۴)

چکیده

کنش‌های نخبگان حاکم بر ساختار رسمی قدرت از موضوعات مهم در دانش سیاسی است و یافته‌های دانش نظری علوم سیاسی بر وجوه چهارگانه دولت شامل وجه عمومی، خصوصی، ایدئولوژیک و وجه سرکوب یا اجرای قوانین حکایت دارد. مسئله موردنظر این مقاله شناسایی کنش‌های سیاسی حاکمان در اندیشه اسلامی و تشیع است. گفتمان اسلامی دولت و کنش‌های سیاسی نخبگان حاکم از تجربه زیست سیاسی امام علی(ع) و مدون شدن آن در کتاب نهج‌البلاغه قابل‌بازیابی است. شناخت کارکردهای نخبگان سیاسی در چارچوب دولت اسلامی از اهداف این مقاله است و سؤال اصلی پژوهش شناسایی انواع کنش‌های سیاسی حکمرانان از دیدگاه نهج‌البلاغه است. روش تحلیل مضمون کیفی برای بررسی متن مورداستفاده قرار گرفت و یافته‌های پژوهش نشان داد امام علی(ع) پنج مضمون فراگیر کنش سیاسی نخبگان حاکم را در سیاست‌گذاری اقتصادی، استفاده از روش‌های صلح‌آمیز حل‌وفصل اختلافات، حفظ امنیت امت اسلامی، رایزنی و مشورت با دیگران و اشراف اطلاعاتی نسبت به اوضاع کشور و کنش‌های سیاسی در چارچوب اخلاق دینی مدنظر دارد.

کلید واژه‌ها: تحلیل مضمون، کنش سیاسی، حکمرانان، امام علی(ع)، نهج‌البلاغه.

۱. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

اجتماع انسانی به دو بخش قدرت رسمی (دارندگان قدرت) و جامعه (افراد) که بر آن‌ها حکمرانی می‌گردد تقسیم می‌شود. سرنوشت هر جامعه‌ای به‌دست دولت برآمده از آن جامعه است. بر همین اساس تشکیل حکومت و چگونگی عملکرد نخبگان حاکم از اهمیت زیادی برخوردار است. هر نظام سیاسی به‌عنوان یک سیستم دارای وظایف ساختاری است و نخبگان حاکم، دارای نقش و وظایف مشخصی هستند. کنش سیاسی کارگزاران به‌عنوان نخبگان حاکم بر ساختار دولت، توسط عرف، قانون، سنت و باورهای مذهبی معین می‌گردد. شناخت این کنش‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است و دولت اسلامی برآمده از دین مبین اسلام، کنش‌های سیاسی حکمرانان را در چارچوب دین، اخلاقیات و واقعیت‌های سیاسی و وظایف ساختاری دولت معین کرده است. کتاب نهج‌البلاغه به‌عنوان یک اثر مکتوب که حاصل زیست سیاسی امام علی از یک سو و مقام مذهبی و دینی اولین امام شیعه از سوی دیگر است؛ حاوی نکات مهمی در باب کنش‌های سیاسی حکمرانان است. بر همین اساس هدف این مقاله شناسایی کنش‌های سیاسی حکمرانان و مدل‌سازی آن براساس آموزه‌های دینی و سیاسی امام علی است. از روش تحلیل مضمون برای بررسی و تبیین موضوع استفاده شد و سؤال اصلی پژوهش، انواع کنش‌های سیاسی حاکمان در متن نهج‌البلاغه است که توسط امام علی مورد تأکید قرار گرفته و براساس آن، مدل حکمرانی اسلامی را تبیین می‌کند.

۱-۱. بیان مسئله

تشکیل حکومت و تلاش برای پیاده‌سازی قوانین الهی در مدینه توسط حضرت رسول اکرم (ص) اتفاق افتاد. در این مرحله اندیشه‌های سیاسی اسلامی از وضعیت نهضت به تشکیل دولت، تغییر یافت. دولت اسلامی برآمده از دین اسلام متولی جنبه‌های چهارگانه دولت، شامل وجه عمومی، وجه خصوصی، وجه ایدئولوژیک و وجه اجرای قوانین شد. تا زمانی که یک اندیشه در وضعیت نهضت قرار دارد، الزامات اجرای سیاست را تجربه نمی‌کند؛ اما با تشکیل دولت، ملزم به انجام کنش‌های سیاسی ساختاری در دولت است و دولت اسلامی ملزم است نسبت به ایجاد نظم و امنیت، اجرای قوانین، امنیت اقتصادی، مبارزه با فساد، حفظ امنیت عمومی و مبارزه با دشمن خارجی، حفظ وحدت و جلوگیری از تفرقه در جامعه اقدام کند. انجام چنین کارکردهایی ذاتی نظام سیاسی است و نخبگان حاکم بر ساختار رسمی قدرت با انجام چنین کنش‌هایی، به‌صورت انحصاری اقدام می‌کنند. تجربه زیست سیاسی مولا علی (ع) در دوران پیامبر و خلفای سه‌گانه در نقش‌هایی چون فرمانده سپاه، مشاور سیاسی و مقام قضاوت و در نهایت به‌عنوان عالی‌ترین مقام سیاسی و خلیفه چهارم مسلمین، اصولی را برای کنش‌های سیاسی حکمرانان در نهج‌البلاغه طراحی می‌کند تا براساس مبانی دین اسلام، نظام سیاسی مطلوب نهادینه گردد. وظایف حکمران به‌عنوان عالی‌ترین مقام سیاسی در انجام کار ویژه‌های دولت از یک سو و رسالت دینی و اخلاقی او از سوی دیگر با هدف جلوگیری از فساد، دارای اهمیت قابل وصفی است. تأکید حضرت علی (ع) بر مؤمن بودن حاکم و رعایت دینداری و بی‌توجهی به مال دنیا، عدم ظلم‌پذیری، توجه به حقوق انسانی مسلمانان و غیر مسلمانان از وجوه قابل توجه کنش‌های

سیاسی مورد تأکید در نهج البلاغه است. شجریان معتقد است از منظر نامه‌های نهج البلاغه، یکی از مهم‌ترین اصول راهبردی در عرصه حکمرانی اصل جلب رضایت عمومی است (شجریان، ۱۳۹۹: ۲۱).

پرسش اصلی مقاله، انواع کنش‌های سیاسی شخص حاکم در مقام حکمرانی است که این اقدامات در چارچوب ساختار رسمی قدرت، براساس وظایف حکمران تبیین می‌گردد. روش پژوهش، تحلیل مضمون کیفی است و با مطالعه متن، مفاهیم کلیدی استخراج و کدگذاری شده تا به مضامین اصلی دست یابد. مضامین اصلی بر طبق اهداف و سؤال اصلی پژوهش، کنش‌های سیاسی حاکم بر طبق وظایف و مسئولیت‌هایی است که در اندیشه امام علی در کتاب نهج البلاغه تدوین شده است. بر همین اساس کتاب نهج البلاغه مورد مطالعه عمیق قرار گرفته و مضامین مرتبط با کنش سیاسی حکمرانان از آن استخراج گردیده است.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در ارتباط با پیشینه پژوهش‌های داخلی در باب دولت و کنش‌های کارگزاران سیاسی، دو دسته‌بندی وجود دارد. یک دسته از مقالات که به وجوه چندگانه دولت از جمله وجه عمومی و ارائه کار ویژه‌هایی چون ایجاد امنیت و عدالت اقتصادی پرداخته‌اند. دسته دیگر به حقوق متقابل مردم و حاکم اشاره کرده‌اند. در باب حقوق مردم، کاویانی (۱۳۹۰) در مقاله «حق امنیت فردی و تأمین آن در نهج البلاغه» معتقد است امام علی (ع) دو راهبرد اصلی برای نیل به امنیت فردی طراحی کرده است که در اولین گام اعلام برابری و مساوات همه مسلمانان و راهبرد دوم، پای بندی به عقود و قراردادهاست. کاویانی بعد از بیان این راهبردها معتقد است برای تأمین امنیت فردی و ایجاد فضایی که در آن افراد به حداقل‌ها برای گذران زندگی روزمره برسند؛ شاخص وجود امنیت، استیفای حقوق شخصی می‌شود؛ به عبارتی امکان استیفای حقوق فردی معیاری برای وجود این فضای امن است که عبارتند از: حق حیات و ایمنی تمامیت وجودی انسان از همه تعرضات، حق شرکت در تعیین سرنوشت امام (ع) با اتکا به اصل لزوم پای‌بندی به قراردادهای منعقد در قالب بیعت و سایر عقود، حق مردم برای فعالیت در امور اقتصادی و امرارمعاش که در آن ضمن احترام به مالکیت فردی، عمران و آبادانی جامعه و محیط عمومی زندگی افراد را از وظایف دولت می‌داند؛ که در همه این حق‌ها، امام مصونیت مردم از اقتدار حکومت و پرهیز از تنگناهای احتمالی را یگانه راه تأمین امنیت فردی می‌داند. در واقع آنچه از نظر ایشان، امنیت مردم را تأمین می‌کند در گام اول مصونیت و در مراحل بعدی زمینه‌سازی برای استیفای حقوق فردی است. گل‌صنملو و موحدی محب (۱۳۹۰) در مقاله «حکومت و حقوق متقابل مردم و زمامداران در نهج البلاغه»، حضرت علی از زمامداران خود می‌خواهد تا حقوق سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شهروندان مسلمان و غیرمسلمان و موافق و مخالف را پاس دارند و از سوی دیگر از مردم می‌خواهد تا با وفاداری خود نسبت به تعهد و بیعتی که با آن حضرت بسته‌اند، حکومت علوی را جهت رسیدن به اهداف خویش یاری نمایند. در پژوهش مقاتلی، پورشمس، جمالیانی لقب و ابراهیمی (۱۳۹۱) با عنوان «مفاهیم و نظریه‌های امنیت در نهج البلاغه» یافته‌ها نشان می‌دهد حضرت علی (ع) اخلاق و معنویت را دو راهکار برای امنیت فردی انسان‌ها می‌داند؛ و در زمینه امنیت اجتماعی به هماهنگی اخلاق و رسوم

مردم، ایمن ماندن از دشمنی و کینه توصیه کرده‌اند. برای تأمین امنیت باید اصولی مانند استفاده از تدبیر، عقل، مشورت و به‌کارگیری خردمندان و اندیشمندان، برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی و نظارت و کنترل دقیق امور که تأمین‌کننده امنیت جامعه است موردتوجه قرار گیرد. در دسته دوم پژوهش‌ها در باب کارکرد وجه عمومی دولت، دولتی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «امنیت اجتماعی از منظر امیرالمؤمنین امام علی(ع)» مهم‌ترین انواع امنیت فردی و اجتماعی را از منظر امیرالمؤمنین امنیت خانوادگی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، قضایی، مرزی و دفاعی و معنوی می‌داند. خان احمدی (۱۳۹۱) در یافته‌های پژوهش «امنیت پایدار در نظام سیاسی اسلامی از منظر نهج‌البلاغه» معتقد است ظرفیت‌های پنج‌گانه برای نظام سیاسی اسلام مهیا است که عبارت است از ظرفیت‌سازی برای مقابله با تهدیدهای سخت، ظرفیت‌سازی برای مقابله با تهدیدهای نیمه سخت، ظرفیت‌سازی برای مقابله با تهدیدهای جنگ نرم، ظرفیت‌سازی برای عمق‌بخشی داخلی و ظرفیت‌سازی برای عمق‌بخشی خارجی. در مقاله رهبر و سوری (۱۳۹۵) تحت عنوان «دولت و مدل امنیت سیاسی مطلوب در جامعه دینی» با بهره‌گیری از آثار مفسرین قرآن کریم مفهوم امنیت سیاسی را به‌مثابه کارکرد اصلی دولت در منظومه معرفتی قرآن کریم موردبررسی قرار می‌دهند. این انتخاب با توجه به تقسیم‌بندی دین اسلام در سه قالب اسلام حق (آیات قرآن کریم و سیره معصومین)، اسلام محقق نظری (آرای دانشمندان مسلمان) و اسلام محقق در عمل مسلمانان عادی و عملکرد دولتمردان است. یافته‌ها مقاله نشان می‌دهد دین اسلام سه نوع امنیت سیاسی (کلامی- فکری)، (اخلاقی- روانی) و (کنشی- رفتاری) را در قرآن کریم به‌مثابه اسلام حق، گونه‌شناسی می‌کند.

همان‌گونه که در پیشینه پژوهش آمد؛ می‌توان ادبیات موجود در باب سیاست ورزی در نهج‌البلاغه را به دو دسته مقالات مرتبط با وجه عمومی دولت و مباحث مرتبط با حقوق سیاسی مردم تقسیم کرد. مقاله کاویانی به امنیت فردی که از حقوق سیاسی مردم است؛ و در حوزه یا وظایف عمومی دولت قرار دارد، می‌پردازد. گل صنم لو و موحدی محب به حقوق متقابل مردم و زمامداران، پژوهش مقاتلی و همکاران هم در ارتباط با نظریات امنیت است و امنیت فردی و اجتماعی را از یکدیگر تفکیک می‌کند. مقاله دولتی به انواع امنیت فردی و اجتماعی می‌پردازد. خان احمدی، امنیت پایدار در نظام اسلامی را تبیین می‌کند و مقاله رهبر و سوری به مدل مطلوب امنیت سیاسی در جامعه اسلامی می‌پردازد. پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که هر یک از نویسندگان به یک وجه از ابعاد چهارگانه عملکرد دولت و برخی از کنش‌های سیاسی حاکم پرداخته‌اند و پژوهش مستقلی که به‌تمامی ابعاد کنش‌های سیاسی حاکم بپردازد؛ وجود ندارد. روش تحلیل مضمون با بررسی متن، مضامین اصلی و مفاهیم مرتبط با کنش سیاسی که در نهج‌البلاغه تکرار شده است را احصا می‌کند. بر همین اساس این مقاله از نظر موضوع و روش پژوهش با سایر پژوهش‌های انجام شده متفاوت است و به دانش نظری و عملی ما نسبت به الگوهای کنش‌های سیاسی حاکمان از منظر نهج‌البلاغه می‌افزاید.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

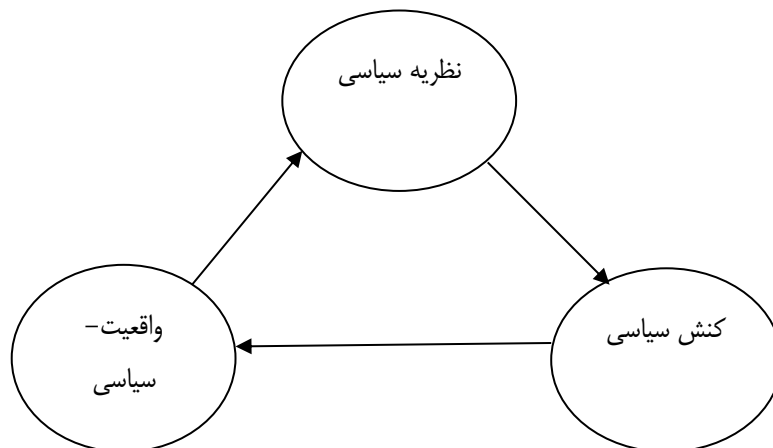
شناسایی مبانی بومی کنش سیاسی در حوزه عمومی از اهمیت زیادی برخوردار است. نوع تعامل دولت و جامعه براساس کنش‌هایی است که مردم و دولت انجام می‌دهند. امیرمؤمنان نیز به‌واسطه تجربه زیست سیاسی از یک‌سو، امامت شیعیان از سوی دیگر و داشتن کتاب قابل‌وثوقی مانند نهج البلاغه که مورد توجه مسلمانان و به‌خصوص شیعیان است، یک منبع مناسب برای این مفاهیم و مؤلفه‌های آن است. تمدن‌سازی اسلامی ایرانی نیازمند تولید مبانی نظری برای کنش سیاسی مطلوب است تا به‌واسطه آن بتوان یک محیط سیاسی کارآمد را به وجود آورد.

۲. بحث

تحلیل مضمون روشی برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای موجود در یک متن است و مراحل آن عبارتست از: آشنایی با داده‌ها، ایجاد کدهای اولیه، جست‌وجوی مضامین، بازبینی مضامین، تعریف و نام‌گذاری و در انتها، تهیه گزارش. بویاتزیس آن را ابزاری مناسب برای روش‌های مختلف پژوهشی می‌داند (Boyatzis, 1998: 6). براون و کلارک ویژگی این روش را انعطاف‌پذیری آن می‌دانند (Braun & Clark, 2006: 80). این روش برای تعیین، تحلیل و بیان الگوهای یک متن مورد استفاده قرار می‌گیرد و برخلاف سایر روش‌های پژوهش نیاز به یک مبنای نظری خاص ندارد (عابدی، تسلیمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۰). گیون معتقد است تحلیل مضمون یک راهبرد تقلیل و تحلیل داده‌ها است که به‌واسطه آن داده‌های کیفی، تقسیم بندی، طبقه‌بندی، تلخیص و بازسازی می‌شوند (Given, 2008: 87). هدف تحلیل مضمون، یافتن الگوهای تکراری معنادار است و در سه سطح، مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی موجود در متن)، سازمان دهنده (مضامین به‌دست‌آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به‌عنوان یک کل) را نظام‌مند می‌کند و نقشه‌ای از کل مضامین ارائه می‌کند که مضامین با توجه به رابطه اعم و اخص با یکدیگر در آن شبکه جای‌گذاری شده‌اند (احمدی‌نژاد، ۱۳۹۹: ۹۰). تحلیل مضمون دارای شش مرحله است و شامل آشنایی با داده‌ها، ایجاد کدهای اولیه، جست‌وجوی مضمون‌ها، بازبینی مضمون‌ها، تعریف و نام‌گذاری آن‌ها و در انتها تهیه گزارش و تحلیل نهایی است. تحلیل مضمون دارای چهار استراتژی قالب مضامین، ماتریس مضامین، شبکه مضامین و تحلیل مضامین است. در این مقاله از استراتژی شبکه مضامین استفاده می‌شود. براساس استراتژی شبکه مضامین، ابتدا مضامین پایه از متن استخراج شده، سپس این مضامین پایه به اصول مجرد و انتزاعی یا سازمان دهنده تبدیل شده و در مرحله سوم این مضامین سیاسی به مضامین استعاری یا حاکم بر متن درمی‌آیند (مضامین فراگیر) و به‌صورت نقشه‌ای تارنما رسم شده و مضامین برجسته معین می‌شوند (کمالی، ۱۳۹۷: ۱۹۳). در این پژوهش از روش تحلیل مضمون کیفی با استراتژی مضمون شبکه‌ای استفاده می‌شود. جامعه مورد مطالعه این مقاله کتاب نهج البلاغه است که حاوی خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار با ترجمه زنده‌یاد استاد جعفر شهیدی است. براساس اهداف و سؤال پژوهش، کنش‌های سیاسی حکمرانان از منظر امام علی (ع) رصد شد. یافته‌ها نشان

داد که پنج مضمون اصلی به‌عنوان کنش‌های سیاسی حکمرانان مورد تأکید امام علی بوده است که عبارتند از: سیاست‌گذاری اقتصادی، بهره‌گیری از روش‌های صلح‌آمیز حل‌وفصل اختلافات، حفظ امنیت امت اسلامی، رایزنی و مشورت با دیگران، اشراف اطلاعاتی نسبت به مسائل کشور و کنش‌های سیاسی در چارچوب اخلاق دینی.

در باب دولت و وجوه چهارگانه آن حسین بشیریه (۱۳۸۶) در کتاب «آموزش دانش سیاسی» به چهار وجه عمومی، خصوصی، ایدئولوژیک و وجه سرکوب می‌پردازد. او معتقد است نظام‌های سیاسی بر طبق این وظایف ساختاری اقدام به تولید کالای سیاسی می‌کنند و نخبگان حاکم، کنش‌های سیاسی خود را براساس این وجوه چهارگانه تنظیم می‌کنند. یورگنسن و فیلیپس (۱۳۸۹) معتقدند: «معمولاً واقعیت‌های سیاسی منجر به شکل‌گیری نظریه سیاسی شده و کنش‌های سیاسی بر طبق نظریه سیاسی شکل می‌گیرد.»

نمودار ۱: یورگنسن و فیلیپس (۱۳۸۹) به نقل از امام‌جمعه‌زاده، علی حسینی و همکاران (۱۳۹۵)

همان‌گونه که نمودار ۱ نشان می‌دهد، واقعیت سیاسی باعث شکل‌گیری نظریه سیاسی شده و نظریه سیاسی بر کنش سیاسی تأثیر می‌گذارد. از سوی دیگر کنش سیاسی کنشگر نیز بر واقعیت سیاسی تأثیر داشته و به آن شکل می‌دهد؛ بر همین اساس ارتباط میان این سه برقرار می‌شود و تغییر در یکی منجر به تغییر در دیگری شده و بر زنجیره ارتباط، تأثیرگذار است. هافمن در تعریف کنش سیاسی، آن را «اقدامی آگاهانه و استراتژیک افراد یا سوژه‌های سیاسی در شرایط خاص یا منحصربه‌فرد می‌داند.» کنش سیاسی برآمده از الگوها یا وظایفی است که به عهده کنش‌گر می‌باشد. انجام کنش و یا مقاومت در برابر آن منجر به مطرح‌شدن مباحثی تحت عنوان استراتژی‌های کنش سیاسی شده است (Hofmman, 2007: 151). تأکید بر ابزارهای اجرایی و چگونگی نظارت مردم بر حکمران، وظایف و نقش سیاسی امر به معروف و نهی از منکر و نپذیرفتن حاکم نامطلوب از جمله روش‌هایی است که موردتوجه علی(ع) است و در عصری از نظارت بر حاکم سخن می‌گوید که برخلاف امروز نه رسانه‌ای وجود دارد و نه حکمرانی مردم در چارچوب دموکراسی، پذیرفته شده است. در گفتمان اسلامی حکمرانی در ارتباط با مبانی نظری حاکمیت و کنش

سیاسی نخبگان حاکم، اندیشمندان و سیاست‌نامه نویسانی چون خواجه نظام‌الملک (۱۳۴۴) در «سیرالملوک» یا سیاست‌نامه، وظیفه حاکم را ایجاد عدالت و سیرت نیکو می‌داند. ابن‌خلدون (۱۳۳۴) در «مقدمه ابن‌خلدون» عصبیت را عامل پایداری حکومت اسلامی دانسته و رفاه‌زدگی حکام را عامل فروپاشی امپراتوری اسلامی می‌داند. روزبهان خنجی در کتاب «سلوک‌الملوک» اطاعت از فرامین سلطان تا زمانی که فرمانش مخالف شرع نباشد را واجب می‌داند (خنجی، ۱۳۶۲: ۸۲). بشیریه معتقد است دولت دارای وجوه چهارگانه عمومی، خصوصی، ایدئولوژیک و وجه سرکوب یا اجرای قوانین است (بشیریه، ۱۳۸۶: ۹۹). در سپهر اندیشه غرب، توماس هابز در کتاب لویاتان حاکمیت را مطلق، انحصاری و جامع دانسته و وظیفه نخبگان حاکم را ایجاد نظم و امنیت می‌داند. او وضع طبیعی بشر را جنگ همه علیه همه می‌داند. برای گریز از این وضعیت و تضمین بقا، ایجاد دولت و اطاعت از حاکمیت فرد یا افرادی به‌عنوان مرجع حاکمیت است (هابز، ۱۳۸۰: ۱۹۰) با فروپاشی نظم مستقر و حاکمیت دولت، مجدداً وضعیت طبیعی و ناامنی و جنگ همه علیه همه به وجود می‌آید (هابز، ۱۳۹۹: ۴۱). کارل دویچ نظام‌های سیاسی را به چهار دسته خودشکن، ناپایدار، پایدار و بالنده تقسیم می‌کند. حکومت بالنده نیازمند ارتباطات سیستمی است. کارکرد اصلی نظام‌های سیاسی، اداره و کنترل رفتار مردم است. دیوید ایستون هم نظام‌های سیاسی را همچون سیستم می‌بیند که ممکن است در حال تعادل یا عدم تعادل باشد. او مهم‌ترین وظیفه سیستم را توزیع مقتدرانه ارزش‌ها می‌داند. عملکرد نخبگان حاکم می‌تواند باعث جلب حمایت مردم و یا ایجاد نارضایتی در جامعه شود. با تغییر عملکرد می‌توان بر بحران عدم‌حمایت اجتماعی غلبه کرد و مشروعیت نظام سیاسی را افزایش داد. بر همین اساس بقا و دوام سیستم از طریق تغییر و نرمش‌پذیری مداوم و مستمر تضمین می‌شود (بشیریه، ۱۳۹۷: ۷۶). در ارتباط با کنش سیاسی جامعه نسبت به ساختار قدرت، لوسین پای معتقد است هر کنشی که یکی از اهداف آن به‌صورت آگاهانه یا ناآگاهانه در پیوند با قدرت باشد کنش سیاسی است (پای، ۱۳۸۳: ۱۰۰). بر همین اساس هر کنشی که مرتبط با ساختار قدرت باشد، کنش سیاسی نامیده می‌شود. این رفتارها مجموعه عکس‌العمل‌های انسان نسبت به قدرت و اقتدار است که از کنش‌های مسالمت‌آمیز تا رفتارهای خشونت‌بار را شامل می‌شود (فتحی آشتیانی، ۱۳۸۵: ۲۸). برای اولین بار در سال ۱۹۰۸ گراهام والاس انگلیسی در کتاب (Human Nature in Politics) و بعدها آرتور بنتلی آمریکایی در کتاب (The Process of Government: A Study of Social Pressures) مطالعه کنش سیاسی (مطالعات رفتاری) در علوم سیاسی را آغاز کردند (Eulau, Janowitz, Eldersveld, 1956: 8).

بررسی‌های انجام شده در متن کتاب نهج‌البلاغه در باب کنش سیاسی حاکمان نشان داد که پنج مضمون اصلی وجود دارد که می‌توان مفاهیم مرتبط با این کنش‌ها را ذیل آن تقسیم‌بندی کرد.

جدول ۱: کنش سیاسی حاکم در سیاست‌گذاری اقتصادی

ردیف	مفهوم	نمونه داده
۱	حفظ بیت‌المال و استفاده صحیح از آن	به خدا، اگر ببینم که به مهر زنان یا بهای کنیزکان رفته باشد، آن را باز می‌گردانم (خطبه/۱۵). بدانید که بخشیدن مال به کسی که مستحق آن نیست، با تذبذیر و اسراف یکی است (خطبه/۱۲۶). به عبدالله این زعمه که مالی از بیت‌المال خواست-این مال نه از آن من است نه از آن تو. بلکه فیئ است و از آن همه مسلمانان و برای به خدمت گرفتن شمشیر آنان (خطبه/۲۳۴).
۲	مقابله با رشوه‌گیری و فساد در ادارات	...سزاوار نیست... امامت آن که به خاطر حکم کردن رشوت ستاند تا حقوق را پایمال کند (خطبه/۱۳۲). خطاب به شریح قاضی در مورد خرید خانه مجلل-مبادا این خانه را از جز مال خود خریده باشی و یا بهای آن را از جز حلال به دست آورده (نامه/۲). به زیاد بن ابیه-اگر مرا خبر رسد که تو در فیئ مسلمانان اندک یا بسیار خیانت کرده‌ای، چنان بر تو سخت‌گیرم که اندک مال و درمانده به هزینه عیال و خوار و پریشان‌حال؛ والسلام (نامه/۲۰). به یکی از عاملان خود- به من خبر داده‌اند تو کشت زمین را برداشته و آنچه پایت بدان رسیده برای خود نگاهداشته ای و آنچه در دستت بوده خورده‌ای. حساب خود را به من باز پس ده و بدان که حساب خدا بزرگ‌تر از حساب مردمان است (نامه/۴۰).
۳	برابری سطح زندگی اقتصادی مردم با مسئولان	خطاب به عاصم ابن زیاد که به مولی گفت ای امیر مؤمنان چرا تو در پوشاک و خوراک این قدر دشواری می‌کنی؟ وای بر تو! من نه چون توأم که خدا بر پیشوایان دادگر واجب فرموده خود را با مردم ناتوان برابر نهند تا مستمندان تنگدست را به هیجان نیاورند و به طغیان و اندازند (خطبه/۲۰۹). ...آنان که پیش از شما بودند تباه گردیدند، چون حق مردم را ندادند تا آن را - به رشوت خریدند و به راه باطلشان بردند و آنان پیرو آن گردیدند (نامه/۷۹).
۴	وجود امنیت مالی و جلوگیری از تعرض به اموال مردم	سزاوار نیست بخیل بر ناموس و جان و غنیمت‌ها و احکام مسلمانان، ولایت یابد و امامت آنان را عهده دارد شود تا در مال‌های آنان حریص گردد (خطبه/۱۳۱).

همان‌گونه که جدول ۱ نشان می‌دهد در ارتباط با مضمون سیاست‌گذاری اقتصادی، حاکم ملزم به اقداماتی چون حفظ بیت‌المال و استفاده صحیح از آن، مقابله با رشوه‌خواری و فساد اداری، دارا بودن سطح زندگی اقتصادی همچون سایر مردم و تلاش در راستای ایجاد امنیت مالی و جلوگیری از تعرض به اموال مردم است که امروزه آن را امنیت اقتصادی می‌نامند. مولا علی(ع) با علم به اهمیت مؤلفه اقتصاد در سازمان‌دهی سیاست و نقش مهم آن در رضایت سیاسی مردم، حاکم را ملزم به انجام وظایفی در راستای سیاست‌گذاری اقتصادی می‌کند.

جدول ۲: کنش سیاسی حاکم در بهره‌گیری از روش‌های صلح‌آمیز حل و فصل اختلافات

ردیف	مفهوم	داده
۱	تأکید بر میانجی‌گری در اختلافات سیاسی	فرستادن پسر عباس نزد زبیر قبل از جنگ جمل - به سر وقت زبیر رو که خوبی نرمتر دارد (خطبه/۳۰). فرستادن جریر به شام نزد معاویه - همانا آماده شدن من برای نبرد با مردم شام و بازداشتن شامیان از خیر - طاعت از امام - اگر راه آن جویند - و طریق آشتی پویند - (خطبه/۴۳). پذیرفتن میانجی‌گری میان مردم و عثمان - مردم پشت سر منند، و مرا میان تو و خودشان میانجی کرده‌اند (خطبه/۱۶۴). به جریر، پسر عبدالله بجلی، هنگامی که او را نزد معاویه فرستاد - اگر جنگ را پذیرفت بیا! و ماندن نزد او را نپذیر و اگر آشتی را قبول کرد، از او بیعت بگیر، والسلام (نامه/۸).
۲	تأکید بر بخشش به‌جای جنگ با دشمن	اگر بر دشمن دست‌یافتی بخشیدن او را سپاس بر دست یافتن بر وی ساز (حکمت/۱۱). در پاسخ به چرایی تعلل در جنگ با شامیان - ... امید داشتم گروهی به‌سوی من آیند و به راه حق گرایند و به نور هدایت من راه پیمایند (خطبه/۵۵). اسیر شدن مروان بن حکم در جنگ جمل و بخشیدن او (خطبه/۷۳). در مورد قصاص ابن ملجم مرادی - اگر ببخشم، بخشش موجب نزدیکی من است به خدای باری و اگر شما ببخشید برای شما نیکوکاری. پس ببخشید (نامه/۲۳). من گناهکاران را بخشودم و از آن که رو برگردانده شمشیر برداشتم و آن که روی آورده قبول کردم (نامه/۲۹). به حسن بن علی ع - با دشمن خویش به بخشش رفتار کن که آن شیرین‌ترین دو پیروزی است - انتقام ازو کشیدن یا بر وی بخشیدن - (نامه/۳۱).
۳	مصلحت‌اندیشی برای حفظ امنیت مردم	به معاویه - خواهان جنگی! پس مردم را به یکسو بگذار و خود رو به من آرا! و دو سپاه را از کشتار بزرگ معاف دار! (نامه/۱۰). به معقل پسر قیس ریاحی در اعزام به شام - جنگ مکن، مگر با آنکه با تو بجنگند (نامه/۱۳). به سپاهیان خود، پیش از دیدار دشمن در صفین - با آنان نجنگید، مگر به جنگ دست یازند (نامه/۱۴).
۴	اعتدال نسبت به غیرمسلمانان	به یکی از عمال خود - ... دیدم چون مشرکاند نتوانشان به خود نزدیک گرداند و چون در پناه اسلامند نشاید آنان را راند (نامه/۱۹).
۵	وفای به عهد	مردم همانا وفا همزاد راستی است و هیچ سپری چون وفا بازدارنده گزند نیست (خطبه/۴۱). به خدا سوگند، معاویه زیرک‌تر از من نیست، لیکن شیوه او پیمان‌شکنی و گنهکاری است. اگر پیمان‌شکنی ناخوشایند نمی‌بود، زیرک‌تر از من کس نبود (خطبه/۲۰۰).
۶	صبوری کردن مقابل مخالفین	چون نیک سنجیدم، شکیبایی را خردمندانه‌تر دیدم (خطبه/۳). در فرستادن جریر به شام برای گفتگو و صلح - رأی من این است که بردبار باشیم نه شتابان (خطبه/۴۳).
۷	حمایت از پناهندگان سیاسی	به معاویه - آنچه گذشت، گذشت و آنچه روی نمود آمد، به ناچار. پس از آنان که نزد تو به سر می‌برند بیعت بگیر و با گروهی از یاران خود نزد من بیا (نامه/۷۵).

در جدول ۲ مضمون و مفاهیم مرتبط با روش‌های حل و فصل صلح‌آمیز اختلافات آمده است. بهره‌گیری از روش‌های صلح‌آمیز حل و فصل اختلافات که هم در حوزه داخلی و هم به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های سیاست خارجی در دیپلماسی مورد استفاده دولت‌ها قرار می‌گیرد در گفتمان سیاسی مولی علی (ع) نیز مورد توجه است. مفاهیمی چون تأکید بر میانجی‌گری در اختلافات سیاسی، تأکید بر بخشش به‌جای جنگ با دشمن،

مصلحت‌اندیشی برای حفظ امنیت مردم، اعتدال و میانه‌روی نسبت به غیرمسلمانان، وفای به عهد، صبوری کردن مقابل مخالفین و حمایت از پناهندگان سیاسی از جمله مفاهیمی است که ذیل مضمون روش‌های صلح‌آمیز حل‌وفصل اختلافات قرار می‌گیرد. حکمران ملزم است در حوزه سیاست، کنش‌های سیاسی مذکور را در ارتباط با حل‌وفصل اختلافات در اولویت قرار دهد و از جنگ و درگیری پرهیز نماید.

جدول ۳: کنش سیاسی حاکم در حفظ امنیت امت اسلامی

ردیف	مفهوم	داده
۱	آینده‌نگری در مدیریت امپراتوری اسلامی	به محمد پسر ابوبکر در چرایی جانشینی مالک اشتر به‌جای او در مصر-آنچه کردم نه برای آن است که تو را کندکار شمردم، یا انتظار کوشش بیشتری داشتم و اگر آنچه را در فرمان توست از دست گرفتم بر جایی حکومت دادم که سروسامان دادن آن بر تو آسان‌تر است و حکمرانی‌ات بر آن خوش‌تر (نامه/۳۴).
۲	پیکار با دشمن در صورت لزوم	به جانم سوگند، در جنگ با کسی که در راه حق قدم نگذارد و در گمراهی گام بردارد، سستی نپذیرم و راه نفاق پیش نگیرم (خطبه/۲۴). جهاد دری است از درهای بهشت (خطبه/۲۷). برپاداشتن حق و برانداختن باطل (خطبه/۳۳). نبرد صفین- از شما خواستند تا دست به جنگ بکشاید. پس یا به خواری بر جای بپایید و از رتبه ای که دارید فروتر آید، یا شمشیرها را از خون تر کنید (خطبه/۵۱). در جنگ صفین- پس پیاپی بستیزید و شرم کنید از آن که بگریزید، که گریز برای بازماندگان مایه ننگ است و ملامت و آتشی است برای روز قیامت (خطبه/۶۶). ... نه سست شده‌ام نه ترسانم، نه خیانت کرده‌ام نه ناتوانم. به خدا سوگند، درون باطل را چاک می‌زنم تا حق را از نهیگاه آن بیرون کنم (خطبه/۱۰۴).
۳	حفظ امنیت جانی مردم	در مورد حمله اشراک به شهر انبار گفت - اگر از این پس مرد مسلمانی از غم چنین حادثه بمیرد، چه جای ملامت است (خطبه/۲۷). امروز مردم از ستم حاکمان خویش می‌ترسند و من از ستم رعیت خویش (خطبه/۹۷). فتنه جویان گروهی هستند شورو، با آزار سخت، خون‌ریز و اندک رخت. مردمی با آنان جهاد کنند که در دیده متکبران خوارند و در روی زمین گمنام و بی‌مقدار و در آسمان شناخته و پایدار (خطبه/۱۰۲). به خدا، اگر از مسلمانان جز یکتن را از روی عمد و بی‌آنکه او را جرمی باشد نکشته بودند، کشتن همه آن لشگر بر من روا بود (خطبه/۱۷۲).
۴	تنبیه خائنین به وطن	اگر یکی از آنان-کارکنان- دست به خیانتی گشود و گزارش جاسوسان تو بر آن خیانت همداستان بود، بدین گواه بسنده کن و کیفر او را با تنبیه بدنی بدو رسان و آنچه بدست آورده بستان (نامه/۵۳).
۵	ایمن‌سازی راه‌ها	در چرایی بیعت با عثمان-همانا می‌دانید که سزوارتر از دیگران به خلافت متمم. به خدا سوگند، گردن می‌نهم، چند که مرزهای مسلمانان ایمن بود (خطبه/۷۴).
۶	حفظ وحدت و جلوگیری از تفرقه در جامعه	از تفرقه پرهیزید که موجب آفت است (خطبه/۱۲۷). جایگاه زمامدار در این کار، جایگاه رشته‌ای است که مهره‌ها را به هم فراهم آورد و برخی را ضمیمه برخی دیگر دارد (خطبه/۱۴۶).

همان‌گونه که در جدول ۳ آمده است، مضمون امنیت امت اسلامی و حفظ آن و مفاهیم مرتبط با امنیت در نهج‌البلاغه مورد تأکید امام علی(ع) قرار گرفته است. در ذیل این مضمون، مفاهیمی چون آینده‌نگری در مدیریت کشور، پیکار با دشمن در صورت لزوم، حفظ امنیت جانی مردم، تنبیه خائنین به وطن، ایمن‌سازی

راه‌ها و حفظ وحدت و جلوگیری از تفرقه جامعه مورد تأکید قرار گرفته است. حاکم ملزم است برای حفظ امنیت جامعه و جلوگیری از تعرض دشمنان به خاک وطن اسلامی و مسلمانان به حفظ امنیت امت اسلام اقدام کند؛ امروزه امنیت ملی را پاسداری از ارزش‌های حیاتی یک نظام سیاسی شامل حفظ سرزمین، اقتصاد، نظام سیاسی، امنیت روانی شهروندان و افزایش قدرت نظامی یک کشور تعریف می‌کنند.

جدول ۴: کنش سیاسی حاکم در رایزنی با دیگران و اشراف اطلاعاتی

ردیف	مفهوم	داده
۱	حکمرانی براساس اطلاعات دقیق	بیعت با امام پس از کشته شدن عثمان - اگر من درخواست شما را پذیرفتم با شما چنان کار می‌کنم که خود می‌دانم و به گفته گوینده و ملامت کننده گوش نمی‌دارم (خطبه/۹۲). به فتم پسر عباس - جاسوس من در مغرب به من نوشته که دسته‌ای از شامیان را برای روزهای حج روانه داشته‌اند (نامه/۳۳).
۲	مشورت کردن با دیگران و عدم خودرایی	بی‌مشورت دیگران به کار پرداخت {عثمان} و کارها را تباه ساخت (خطبه/۳۰). به حسن بن علی علیه‌السلام - و بدان که خود پسندی - آدمی - را از راه راست بگرداند و خردها را زیان رساند (نامه/۳۱).
۳	آگاهی از وضعیت مردم	به زیاد بن ابیه - امید داری خدایت پادشاه فروتنان دهد، ... حالی که در نعمت غلثانی و آن را از بیچاره و بیوه‌زن دریغ می‌داری!

جدول ۴ مضمون مشورت با دیگران و داشتن اشراف اطلاعاتی نسبت به وضعیت عمومی جامعه و نظام سیاسی است. مولا علی در این رابطه حاکم را ملزم به آگاهی از امور و داشتن اطلاعات دقیق، مشورت کردن با دیگران و بهره‌گیری از نظر آنان و عدم خودرایی حاکم می‌داند. حکمران ملزم است در سیاست ورزی، چنین کار ویژه‌هایی را مدنظر قرار دهد.

جدول ۵: کنش سیاسی حاکم در چارچوب اخلاق دینی

ردیف	مفهوم	داده
۱	اجرای عدالت و حمایت از استیفای حقوق پایمال‌شدگان	از عدل خود لباس عافیت بر تنتان کردم. رایت ایمان را میان شما پابرجا کردم و مرزهای حلال و حرام را برایتان جدا (خطبه/۸۷). به خدا سوگند که داد ستم‌دیده را از آن که بر او ستم کرده بستانم و مهار ستمکار را بگیرم و به ناخواه او تا به آبشخور حق کشانم (خطبه/۱۳۶).
۲	خیرخواهی دولت نسبت به مردم	همانا بر امام نیست جز آنچه از امر پروردگار به عهده او واگذار شده: کوتاهی نکردن در موعظت و کوشیدن در نصیحت و زنده کردن سنت و جاری ساختن حدود بر مستحقان و رساندن سهم های - بیت المال - به در خور آن. ای مردم، من اندرزهایی را که پیامبران به امت‌هایشان دادند، بر شما راندم (خطبه/۱۸۲).
۳	اهتمام دولت به آموزش و تربیت مردم	شما (مردم) را تعلیم دهم تا نادان نمانید و آداب آموزم تا بدانید (خطبه/۳۴).
۴	مدارا و ایجاد آرامش در مردم	با شما به نیکیی به سر بردم (خطبه/۱۵۹). پس هر یک از شما که تواند خدا را دیدار کند - دست به خون و مال مسلمانان نیالوده و زبان به ریختن آبروی ایشان نگشوده - (خطبه/۱۷۶). به عبدالله پسر عباس فرمانگزار او در بصره - ... در آنچه بر زبان و دست تو جاری گردد، خوب باشد یا بد، کار به مدارا کن که من و تو در آن شریک خواهیم بود (نامه/۱۸).
۵	ظلم نکردن بر ناتوانان	ستم راندن بر بندگان بدترین توشه است برای آن جهان (حکمت/۲۲۱).

		...آنچه از ما رفت... رغبت در قدرت نبود... بلکه می‌خواستیم... تا بندگان ستم‌دیده‌ها را ایمنی فراهم آید (خطبه/۱۳۱). خطاب به حسن بن علی ع- ستم بر ناتوان زشت‌ترین ستم بود (نامه/۳۱).
۶	رعایت حقوق مردم و عدم پارتی‌بازی	به خدا عقیل را دیدم پریش و سخت درویش. از من خواست تا منی از گندم شما بدو بدهم... پس آهنی بدو گداختم و به تنش نزدیک ساختم، چنان فریاد برآورد که بیمار از تن (خطبه/۲۲۴). به مصقله- تو غنیمت مسلمانان را که نیزه‌ها و اسب‌هایشان گرد آورده و ریخته شدن خون‌هایشان فراهم آورده، به عرب‌هایی که خوبشان تواند و تو را گزیده‌اند، پخش می‌کنی! (نامه/۴۲).
۷	تلاش در ایجاد برابری و عدم تبعیض	به یکی از مأمورانش برای گرفتن مالیات- ما حق تو را به تمام می‌پردازیم، پس باید حقوق آنان را تمام به آنان برسانی و گرنه روز رستاخیز دارای بیشترین خصمانی و بدا به حال آن کس نزد خدا که خصمان او مستمند باشند و گدا و درپوزه کنان و رانده‌شدگان و وامداران و تهیدستان در راه ماندگان... (نامه/۲۶). به محمد پسر ابوبکر، چون او را حکومت مصر داد... به یک چشم بنگر در همگان... تا بزرگان در تو طمع ستم بر ناتوانان نبینند و ناتوانان از عدالت مأیوس نگردند (نامه/۲۷).
۸	نپذیرفتن ظلم توسط حاکمان	بدترین مردم نزد خدا امامی است ستمگر (خطبه/۱۶۴). بدانید که خدا مرا فرموده است تا با تجاوزکاران و پیمان‌گسلان و تبهکاران در زمین پیکار کنم (خطبه/۱۹۲). خدا بیمارزد کسی را که حقی را ببندد و یاری آن کند یا ستمی ببندد و آن را بازگرداند و خداوند حق را یاور بود تا حق را بدو رساند (خطبه/۲۰۵). ... و اگر رعیت بر والی چیره شود و یا والی بر رعیت ستم کند، اختلاف کلمه پدیدار گردد و نشانه‌های جور آشکار و تبهکاری در دین بسیار (خطبه/۲۱۶). به خدا، اگر شب را روی اشتر خار مانم بیدار... خوش‌تر دارم تا روز رستاخیز بر خدا و رسول (ص) درآیم، بر یکی از بندگان ستمکار، یا اندک چیزی گرفته باشم به ناسزاوار (خطبه/۲۲۳).

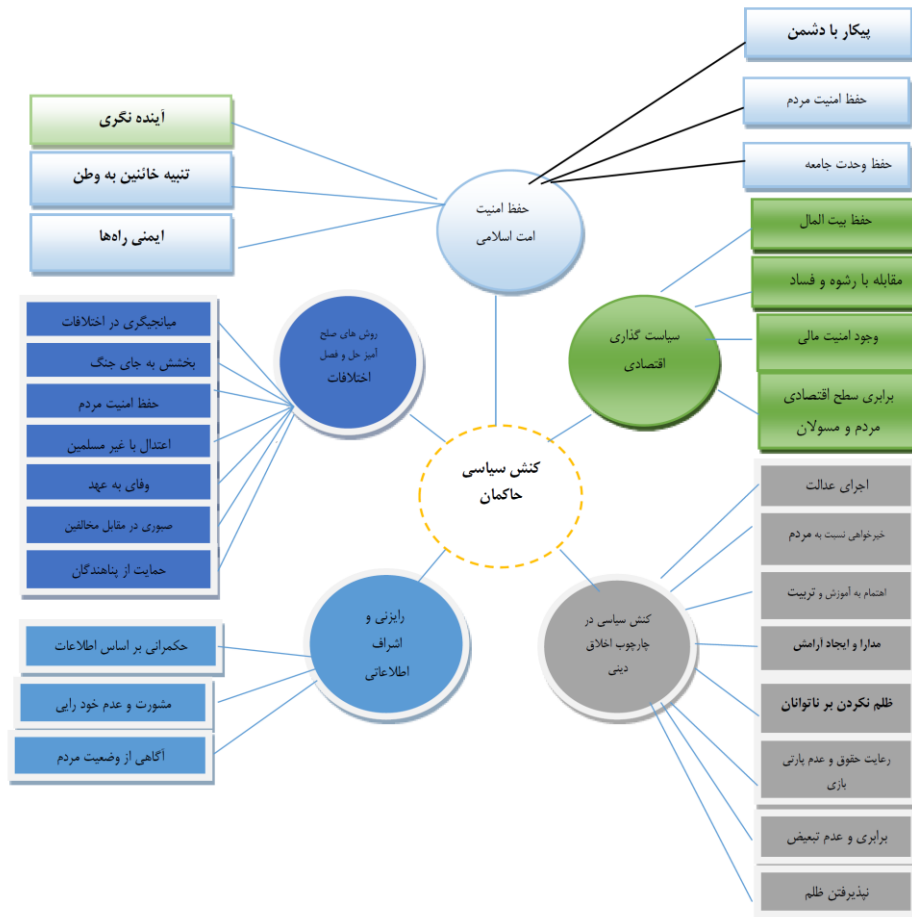
در جدول ۵ امام علی بر مبنای اخلاق دینی و ایمان به خداوند برخی اصول اخلاقی و ایمانی را توصیه کرده و حاکم را ملزم به رعایت آن‌ها می‌کند. مضمون کنش سیاسی حاکم در چارچوب اخلاق دارای مفاهیم هشتگانه‌ای است که در نهج‌البلاغه مورد تأکید قرار گرفته است. اجرای عدالت و حمایت از استیفای حقوق پایمال‌شدگان، خیرخواهی دولت نسبت به مردم، اهتمام دولت نسبت به آموزش و تربیت مردم، مدارا و ایجاد آرامش در مردم، ظلم نکردن بر ناتوانان، رعایت حقوق مردم و عدم پارتی‌بازی، تلاش در ایجاد برابری و عدم تبعیض و نپذیرفتن ظلم توسط حاکمان از مفاهیمی است که ذیل این مضمون قرار می‌گیرد.

جدول ۶: جمع‌بندی مضمون‌های پنج‌گانه و مفاهیم آن‌ها

ردیف	مضامین	مفاهیم
۱	کنش سیاسی حاکم در سیاست‌گذاری اقتصادی	۱. حفظ بیت‌المال و استفاده صحیح از آن ۲. مقابله با رشوه‌گیری و فساد در ادارات ۳. برابری سطح زندگی اقتصادی مردم با مسئولان ۴. وجود امنیت مالی و جلوگیری از تعرض به اموال مردم

<ol style="list-style-type: none"> ۱. تأکید بر میانجی‌گری در اختلافات سیاسی ۲. تأکید بر بخشش به‌جای جنگ با دشمن ۳. مصلحت‌اندیشی برای حفظ امنیت مردم ۴. اعتدال نسبت به غیرمسلمانان ۵. وفای به عهد ۶. صبوری کردن مقابل مخالفین ۷. حمایت از پناهندگان سیاسی 	<p>کنش سیاسی حاکم در بهره‌گیری از روش‌های صلح‌آمیز حل و فصل اختلافات</p>	۲
<ol style="list-style-type: none"> ۱. آینده‌نگری در مدیریت امپراتوری اسلامی ۲. پیکار با دشمن در صورت لزوم ۳. حفظ امنیت جانی مردم ۴. تنبیه خائنین به وطن ۵. ایمن‌سازی راه‌ها ۶. حفظ وحدت و جلوگیری از تفرقه جامعه 	<p>کنش سیاسی حاکم در حفظ امنیت امت اسلامی</p>	۳
<ol style="list-style-type: none"> ۱. حکمرانی براساس اطلاعات دقیق ۲. مشورت کردن با دیگران و عدم خودرأیی ۳. آگاهی از وضعیت مردم 	<p>کنش سیاسی حاکم در رایزنی با دیگران و اشراف اطلاعاتی</p>	۴
<ol style="list-style-type: none"> ۱. اجرای عدالت و حمایت از استیفای حقوق پایمال‌شدگان ۲. خیرخواهی دولت نسبت به مردم ۳. اهتمام دولت به آموزش و تربیت مردم ۴. مدارا و ایجاد آرامش در مردم ۵. ظلم نکردن بر ناتوانان ۶. رعایت حقوق مردم و عدم پارتی‌بازی ۷. تلاش در ایجاد برابری و عدم تبعیض ۸. نپذیرفتن ظلم توسط حاکمان 	<p>کنش سیاسی حاکم در چارچوب اخلاق دینی</p>	۵

در جدول ۶ مضامین پنج‌گانه فراگیر و مفهوم‌های مرتبط با این مضامین آمده است. بررسی متن نهج‌البلاغه با روش تحلیل مضمون در ارتباط با کنش‌های سیاسی حاکمان و کدگذاری آن‌ها نشان‌دهنده وجود چنین کنش‌های سیاسی است و مولی علی(ع) حاکم را نسبت به انجام چنین کار ویژه‌هایی ملزم می‌کند. عدم انجام این کنش‌ها باعث سقوط دولت اسلامی شده و مولی علی بارها نسبت به اهمال حاکمان اسلامی هشدار داده است و از عوامل پیروزی باطل بر مسلمانان، اهتمام و پایداری آنان در اصول باطل و عدم پایداری مسلمین بر مبنای حق می‌باشد. مضامین موردبررسی نشان‌دهنده طیف‌های گوناگون کارکردی در سپهر سیاست و حکمرانی است که شامل کارکردهای متفاوت دولت به‌عنوان ساختار حاکم بر جامعه اسلامی است. این کنش‌ها از اقدامات حاکمیتی و مقابله با دشمنان و پاسداری از جامعه اسلامی و ایجاد برابری و عدالت تا رعایت اخلاق اسلامی و عدم تبعیض را در برمی‌گیرد. امروزه به‌واسطه گسترش دانش سیاسی و رشد جوامع، وظایف دولت و تأثیر بلامنازع آن در سرنوشت کشور و الزام دولت در انجام نقش‌های ساختاری را طلب می‌کند. عمق دیدگاه علی(ع) در مورد کنش سیاسی نخبگان حاکم در چهارده سده پیش قابل‌تحسین است. دولت مدنظر او برگرفته از آموزه‌های دینی و واقعیت‌های سیاسی زمانه است.

نمودار ۲: شبکه مضمونی کنش‌های سیاسی حاکمان در نهج البلاغه

سؤال اصلی مقاله انواع کنش‌های سیاسی حکمرانان در نهج البلاغه است که با تحلیل مضمونی متن نهج البلاغه به پنج مضمون اصلی کنش سیاسی در سیاست‌گذاری اقتصادی، بهره‌گیری از روش‌های صلح‌آمیز حل و فصل اختلافات، حفظ امنیت امت اسلامی، رایزنی با دیگران و اشراف اطلاعاتی و کنش سیاسی در چارچوب اخلاق دینی دست یافتیم. آموزه‌های سیاسی امام علی در باب انواع کنش‌های سیاسی حکمرانان با نظریه پردازان غرب و سیاست‌نامه نویسان ایرانی متفاوت است. امام علی برخلاف اندیشه‌های نیکولو ماکیاولی (۱۳۹۲) به‌عنوان پدر سیاست مدرن و پایه‌گذار مکتب واقع‌گرایی در کتاب شه‌ریار، به دست آوردن قدرت و حفظ آن را ضروری دانسته و برای حفظ قدرت به مبانی دینی و اخلاقی ملتزم نیست، اما امام در چارچوب اخلاق دینی به کنش سیاسی می‌پردازد. برخلاف نظر خواجه نظام‌الملک طوسی (۱۳۴۴) در کتاب سیاست‌نامه که به سایر ادیان و مذاهب بدبین است و حاکم را از نزدیکی با ایشان و دادن مقام سیاسی به آن‌ها نهی می‌کند، امام علی نسبت به غیرمسلمانان با رأفت بیشتری برخورد می‌کند. کنش

سیاسی مدنظر امام علی همراه با احترام به شأن انسانیت است؛ و همچنین در باب دانش سیاسی و وجوه چهارگانه دولت در اندیشه‌های بشیریه (۱۳۸۶) در کتاب آموزش دانش سیاسی، دولت مدنظر امام علی از وجه خصوصی عاری است و برخلاف دولت‌های مدرن که به نوعی دارای وابستگی به گروه یا طبقه خاصی بوده و لاجرم باعث دادن امتیاز به ایشان و نزدیکی به قدرت حاکم و بهره‌برداری از منابع ملی می‌شوند؛ امام نسبت به حیفاومیل بیت‌المال و نزدیکی اشخاص برای بهره‌برداری و سوءاستفاده از قدرت هشدار می‌دهد و حتی گماشتگان سیاسی خود را که مرتکب خطا و سوءاستفاده از بیت‌المال شده و یا به افراد خاصی نزدیک شده‌اند، برکنار می‌کند. اگرچه به عدم وفای به عهد و سستی یاران خود گله دارد اما هیچ‌گاه مانند توماس هابز (۱۳۸۰) در کتاب لویتان، انسان را گرگ انسان نمی‌داند و قدرت سیاسی را همچون موجود عجیب‌الخلقه ندانسته بلکه آن را در خدمت به جامعه، ایجاد امنیت، اجرای اصول و قوانین اسلامی می‌داند و از داشتن قدرت سیاسی، احساس وظیفه سنگین می‌کند و هجوم مردمان به انتخاب خود را دلیل بر پذیرش قدرت می‌داند، وگرنه آن را رها می‌کرد.

یافته‌های مقاله حاضر، نتایج پژوهش کایوانی (۱۳۹۰) در مقاله «حق امنیت فردی و تأمین آن در نهج‌البلاغه» را تأیید می‌کند. امام یکی از کنش‌های مهم حاکمان را ایجاد امنیت امت اسلامی می‌داند. همچنین با یافته‌های مقاله گل صنم لو و موحدی محب (۱۳۹۰) در «حکومت و حقوق متقابل مردم و زمامداران در نهج‌البلاغه»، سیاست‌گذاری اقتصادی حاکم را از حقوق مردم می‌داند که حاکم ملزم به مدیریت آن است؛ و در باب امنیت هم یافته‌های پژوهش مقاتلی، پورشمس، جمالینانی لقب و ابراهیمی (۱۳۹۱) با عنوان «مفاهیم و نظریه‌های امنیت در نهج‌البلاغه» تأیید شد؛ و با یافته‌های مقاله خان احمدی (۱۳۹۱) در پژوهش «امنیت پایدار در نظام سیاسی اسلامی از منظر نهج‌البلاغه» مطابقت دارد.

براساس یافته‌های پژوهش می‌توان گفت دولت مدنظر امام علی فاقد وجه خصوصی است و کارگزاران سیاسی اسلامی ملزم به رعایت اخلاق دینی هستند و یک سیاست اخلاقی را اعمال می‌کنند.

نتیجه‌گیری

اهمیت نقش دولت در سپهر اندیشه سیاسی در جهان اسلام و غرب منجر به شکل‌گیری نظریات گوناگونی در مورد دولت و نقش نخبگان حاکم شده است. کنش‌های سیاسی حکمرانان از جمله موضوعاتی است که در نهج‌البلاغه به کرات توسط مولی علی (ع) مورد بحث و تأکید قرار گرفته است. در پاسخ به سؤال اصلی مقاله مبنی بر انواع کنش‌های سیاسی حاکم از منظر امام علی در نهج‌البلاغه؛ مطالعه این کتاب نشان داد که مؤلف با تکیه بر گفتمان اسلامی و اخلاق برآمده از اسلام و با توجه به تجربه زیست سیاسی خود پنج کنش سیاسی عمده را مدنظر دارد. با استفاده از روش تحلیل مضمون کیفی، این مضامین فراگیر استخراج شده و مفاهیم مرتبط با این مضامین گردآوری شد. مضامین فراگیر کنش‌های سیاسی حکمرانان در متن نهج‌البلاغه عبارتست از:

۱. حفظ امنیت امت اسلامی

۲. سیاست‌گذاری اقتصادی

۳. رایزنی و مشورت و اشراف اطلاعاتی

۴. کنش در چارچوب اخلاق اسلامی

۵. استفاده از روش‌های صلح‌آمیز حل‌وفصل اختلافات

بر اساس یافته‌های پژوهش، می‌توان دولت اسلامی و وظایف کارگزاران حاکم را ذیل این کنش‌ها تبیین نمود و مدل آرمانی دولت اسلامی مدنظر امام علی(ع) را نهادینه کرد. کنش‌های سیاسی مدنظر نهج‌البلاغه در وجوه چهارگانه دولت قابل تبیین است؛ مولا علی نسبت به وظایف ساختاری دولت، اشراف نظری داشته و وظایف عمومی دولت در ایجاد نظم و امنیت، حفظ امنیت امت اسلامی، امنیت مالی و اقتصادی و حل‌وفصل مسالمت‌آمیز اختلافات را مورد تأکید قرار می‌دهد. این کنش‌ها امروزه تحت عنوان «وجه عمومی دولت» نامیده می‌شود. تأکید بر مبانی اسلامی و حکمرانی بر طبق الگوهای دینی و اخلاقی و عدم تخطی از اسلام به‌عنوان چارچوب تئوریک و ایدئولوژیک دولت است که امروزه آن را «وجه ایدئولوژیک» می‌نامند. اجرای حدود و تنبیه خاطیان و مقابله با بر هم زندگان نظم و امنیت ستیزان از دیگر کنش‌هایی است که علی(ع) بر آن تأکید دارد. این وجه دولت را در دانش سیاسی «وجه سرکوب یا اجرای قوانین» می‌نامند. یکی دیگر از وجوه دولت «وجه خصوصی» است که مبین نزدیکی عده‌ای خاص به ساختار قدرت و بهره‌گیری از مواهب آن است که از معضلات امروزه دولت‌های مدرن بوده و رانت‌خواری از آثار آن است و منجر به مشروعیت‌زدایی از ساختار دولت می‌شود. دولت مدنظر امام علی(ع) فاقد رانت‌خواری و وجه خصوصی است. او به کارگزاران سیاسی خود، نسبت به حفظ بیت‌المال و جلوگیری از سوءاستفاده از آن تأکید می‌کند و امتیاز ویژه‌ای به شخص یا گروه خاصی نمی‌دهد. همان‌گونه که مبنای نظری پژوهش در مورد وجوه چهارگانه دولت نشان داد، مدل دولت اسلامی دارای ظرفیت‌های زیادی در عملکرد مطلوب حکمرانی است. طبق نظریه یورگنسن و فلیپس، واقعیت‌های سیاسی منجر به نظریه سیاسی و نظریه سیاسی منجر به کنش سیاسی می‌شود. مدل اسلامی دولت در گفتمان امام علی(ع) بر طبق نظریه و الگوی اسلامی است که در چارچوب دین، اخلاق، نیازهای واقعی حکمرانی به‌عنوان وظایف ساختاری دولت، زمامداران را ملزم به کنش‌های خاصی می‌کند که می‌توان آن را کنش‌های سیاسی حکمرانان در الگوی دولت اسلامی نامید. تکرار این الگوها در نهج‌البلاغه و کنش سیاسی امام علی در چارچوب گفتمان دولت اسلامی به‌عنوان خلیفه چهارم مسلمین، از نشانه‌های وجود الگوهای کارآمد کنش سیاسی حاکمان در نظریه دولت اسلامی است.

منابع

- ابن خلدون، عبدالرحمن. (۱۳۳۴). **مقدمه ابن خلدون**. ترجمه محمد پروین گنابادی. چاپ اول. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- احمدی نژاد، فاطمه. (۱۳۹۹). **بررسی چالش‌های توسعه در ایران (برنامه چهارم و پنجم توسعه)؛ با استفاده از تحلیل مضمون**. محمود کمالی. دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- امام‌جمعه‌زاده، سید جواد؛ علی حسینی، علی؛ کاظمی، احسان و آقا حسینی، علی‌رضا. (۱۳۹۵). «تحلیل گفتمانی رابطه نظریه سیاسی و کنش سیاسی در یونان باستان». **دوفصلنامه پژوهش‌های سیاست‌های نظری**. شماره ۲۲، ۲۲۱-۱۸۵.
- بشیریه، حسین. (۱۳۹۷). **احیای علوم سیاسی**. چاپ چهارم. تهران: نشر نی.
- ----- (۱۳۸۶). **آموزش دانش سیاسی**. چاپ هفتم. تهران: نشر نگاه معاصر.
- پای، لوسین. (۱۳۸۳). **فرهنگ سیاسی**. ترجمه محبوبه مهاجر. چاپ اول. تهران: انتشارات وزارت خارجه.
- خنجی اصفهانی، فضل‌الله بن روزبهان. (۱۳۶۲). **سلوک الملوک**. تصحیح محمدعلی موحد. چاپ اول. تهران: انتشارات خوارزمی.
- رضی، سید شریف ابوالحسن محمد. (۱۳۶۹). **نهج البلاغه**. ترجمه سید جعفر شهیدی، چاپ چهارم. تهران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- شجریان، مهدی. (۱۳۹۹). «راهبرد حکومتی "جلب رضایت عمومی" از منظر نامه‌های نهج البلاغه با تأکید بر بررسی سند الگوی پایه اسلامی ایرانی پیشرفت». **فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه**. دوره ۸، شماره ۳۱، ۳۹-۲۱.
- عابدی جعفری، حسن؛ تسلیمی، محمد سعید؛ فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد. (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی». **مجله اندیشه مدیریت راهبردی**، سال پنجم، شماره ۲۵، ۱۹۸-۱۵۱.
- فتحی آشتیانی، علی. (۱۳۸۵). **مقدمه‌ای بر روانشناسی سیاسی**. چاپ ششم. تهران: موسسه انتشارات بعثت.
- نظام‌الملک، خواجه ابوعلی حسن ابن علی. (۱۳۴۴). **سیاست نامه**. تصحیح محمد قزوینی. چاپ اول. تهران: انتشارات تهران مصور.
- کمالی، یحیی. (۱۳۹۷). «روش‌شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاست‌گذاری عمومی». **فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی**، دوره ۴، شماره ۲، ۱۸۹-۲۸۰.
- هابز، توماس. (۱۳۹۹). **بهیموت**. ترجمه حسین بشیریه. چاپ چهارم. تهران: نشر نی.
- ----- (۱۳۸۰). **لویاتان**. ترجمه حسین بشیریه. چاپ اول. تهران: نشر نی.
- Boyatzis, E. R. (1998). **Thematic analysis and qualitative information Transformation Sage: CA.**
- Braun, V. & Clark, V. (2006). "Using thematic analysis in psychology", **Qualitative Research in psychology**, Vol. 3, No. 2, 77-101.

-
- Eulau, H., Janowitz, M., Eldersveld, S. (1956). **Political Behavior: A Reader in Theory and Research**. Glencoe: Illinois.
 - Given, L. M. (2008). “The sage encyclopedia of qualitative Methods”, **Qualitative research methods**, Vol. 1-2, California: Sage. P 867.
 - Hoffman, J. (2007). **A Glossary of Political Theory**, University press, Ltd.